

halmaza teszi bizonytalanná az alapmetaforát: „S a fekete ég aljára a hajnal / kiteszi új napunk izzó mínuszjelét” (84). A hajnalban előbukkanó napkorongot némi töprengéssel lehet a mínuszjel egyeneseként elfogadni. Nem a verseknek, a köteté formálásnak szeplője, hogy két résztéma, igaz szinonimikusan, egymáshoz közel ismétlődik: „az ipari gonosztettek kollektív ürüléke” (50) és „Az eszme-vezetékek törött csőrendszeréből / ipari bűn, penészszag és rákhalál szivárog” (52).

A kötet végigolvasása után címének jelentése új tartalmat is nyer: ezek a versek nem csupán a költészet hatalmáról szólnak, e költeményekben magukban is bennük van palackba zárt dzsinn gyanánt a költészet hatalma. (*Kortárs, 1994.*)

Büky László

Beleharapni a műanyag karalábéba

Sokféleképpen fel lehet fogni azt a magyar szót: „irodalom”, és sokféleképpen lehet magyarázni, mint ahogy ez a sokféleség gyakran szemmel látható. Fontos, hogy fel-fogjuk elménkben, és hogy azzal magyarázzuk; mert így tudunk róla beszélni, beszélgetni, és amit egyikünk nem tud, nem lát, vagy nem ért, az láthatóvá, tudhatóvá, érthetővé válik számára a *másik*, a beszélgetőpartner tükrében. Tehát ha logikusan gondolkodunk, akkor a helyzet a következő: beszéljünk az irodalomról, amely – gondolom – szinte mindannyiunkat érdekel, sőt érint, de ne feledkezzünk meg soha arról, hogy a róla való beszédünk sem belőle kifelé vezet, hanem vissza hozzá, hogy az új tapasztalatokkal – amelyeket egyedül valószínűleg nem, csak a beszélgetéssel, a róla folytatott beszéddel tudunk megszerezni – gazdagabban többet és mást, talán újat szemlélhessünk, hogy kedvünk teljen benne, és neki bennünk. (Mert ha jól körüljárjuk, látnunk kell, hogy az irodalom is élőlény, ámde nem amolyan „se hús, se hal” akármilyen, amilyenek egyesek elképzelik, hanem a mi hasonlatosságunkra teremtett.)

Ha most végigtekintünk az eddig elmondottakon, akkor látnunk kell, hogy amit kiokoskodtunk, az ideális állapot. Ha lehet azt mondani az irodalomra, hogy karalábé (szerintem ez jobb is, meg szerényebb is, tehát irodalmibb, mint az „eleven hal”), akkor bizony mi eddig a karalábé ideájával foglalkoztunk. Persze felvethető a kérdés: nem ilyen az irodalom? De, az irodalom minden bizonnyal karalábé. Akkor mi a baj? Nem a karalábé ideológus tehát, hanem róla folytatott beszédünket idealizáltuk az előbb. Mégis, mi akkor a probléma? Az, hogy a beszélgetőpartnerek számára egyre inkább úgy tűnhet: a cél immár nem az irodalommal való foglalkozás, és nem is az irodalom. Mindkettő eszközzé vált kézen-közön. Miből látszik ez? Pontosan abból, hogy az irodalomról alkotott felfogások és magyarázatok *önmagukban sokfélék*. Ez miért lenne baj? Nem ez az egyik – óhajtott cél? Csakhogy ezúttal a sokféleség ellentmondásosság, mégpedig számomra egyre inkább úgy tűnik: szándékolt ellentmondásosság. Nem a karalábé – akarom mondani: irodalom – immár az eleven hal, hanem a karalábéba harapásra való emlékezés, és az erről folyó beszéd a hal. Ki akar csúszni a beszélgetésből. Nem partnerének tekinti a többiekét, akikkel beszélget (mert hitem szerint az írás és az olvasás is beszélgetés), hanem a legjobb esetben ellenfelének. A legrosszabb esetben kocahorgásznak, és ahogy a halakat csoportosítják a buta szakkönyvek – anélkül, hogy

szerzőjük megkérdezné a harcsákat meg a fogasokat meg a többit, hogy ők mit gondolnak erről az egészről –, úgy csoportosítják az irodalmi szövegről (karalábé) való beszéd, szöveg (eleven hal) gyártói az olvasót. *Wolfgang Iser* szisztémája például minden bizonnyal helyénvaló és dicséretes, hogy valaki végre felbontotta egyrészt az író, másrészt az olvasót három részre, de attól ő még nem felejtette el, hogy író és olvasó csak egy van (sőt Móriczktól tudjuk azt is, hogy anya is csak egy van!).

A bajok azonban nem itt kezdődnek az irodalomról való újabb magyar beszéddel (itt jegyzem meg: a következőkben nem lesz szó az újabb magyar irodalomról, sem az újabb magyar irodalmi szövegekről, minthogy ezekkel a szövegekkel szerény megítélsem szerint nincsen semmi baj, de erről legyen elég ennyi, mert a végén még jön Don Piruló, és engem is a kajovákok közé tartozónak néz).

Az egyik gond az, ami – utóbbi néhány sorában – ezen a most íródo, általad, olvasó pedig olvasódo szövegen is elhatalmasodni látszott. A személyeskedően szónoki stílusról van szó. Ha az olvasó kézbe vesz egy tanulmányt vagy kritikát, akkor nem a szöveg írójának személyes problémáira kíváncsi, de nem is az adott irodalmi szöveghez fűződő, jó vagy rossz viszonyára. Az, hogy ehhez mi köze van a szónoknak vagy a szónoklatnak, rögtön kiderül. Tekintsük, mit írt erről a tárgyról – a valószínűleg első retorika készítője – *Arisztotelész*: „A retorika viszont – úgy tűnik – képes elméletileg megragadni úgyszólván minden tárgyban a meggyőzés módját. Ezért mondjuk azt, hogy a retorika nem egy meghatározott és különálló tárgykörrel foglalkozik.

A bizonyítékok közül egyesek retorikán kívüliek, mások retorikán belüliek. Retorikán kívülieknek nevezem mindazokat, amelyeket nem mi gondoltunk ki, hanem már korábban léteztek: a tanúk, a kínzással kicsikart vallomások, a dokumentumok stb. A retorikán belüliek azok, amelyeket a módszer szolgált, és amelyeket mi hozunk létre. [...] A beszéd által nyújtott bizonyítékoknak három fajtája létezik: az első a szónok jellemében van, a második a hallgatóságra tett hatásban, a harmadik pedig magában a beszédben, mely bizonyít, vagy úgy látszik, hogy bizonyít.” Először is azt látjuk, hogy a retorika valamiképpen univerzális módszer, de valahogy úgy univerzális, mint az újabb mosóporok: mindent visz, eltüntet. Érdemes a retorikán kívüli „bizonyítékok”-kal is foglalkozni, mivel ezek alkalmazása is megtalálható az irodalomról folyó beszéd, az irodalommal való foglalkozás szöveges nyomaiban. Tanúk mondják el például, hogy találkoztak *Petőfi Sándorral* a segesvári csata után, és a költő megkínálta őket egy füstszűrő nélküli camellel. A kínzással általában az olvasóból csikarnak ki vallomást a vége-hossza nincs, halálosan unalmas álfilozófiai és/vagy álszövegelméleti fejtegetésekkel. A dokumentumok maguk az irodalmi szövegek, akik ilyenformán magukért beszélnek, de mivel megígértük, hogy ezúttal nem lesz róluk szó, most hallgatni fognak.

A szónoki bizonyítékok első fajtája a szónok jellemében van. Az olvasó szívesebben hisz a jellemes, képzetebbnak vélt „szónok”-nak, vagyis: akinek stílusát már megismertük, megszerettük, akiről úgy érezzük, hogy egyetértünk vele, azzal jobban tudunk azonosulni. Persze felmerül a kérdés: ennek a jelenségnek *valójában* milyen *tényleges* köze van az irodalomról való beszédhez? A második a hallgatóságra tett hatás. Azt hiszem, ez az az eljárás, amely a leginkább megfigyelhető az újabb magyar irodalomról folytatott újabb magyar beszédben. Csakhogy az olvasó nem a hatást várja. (Ha erre lenne szüksége, akkor ott van neki a sex and drugs and rockandroll az irodalmi vagy félirodalmi szövegek és azok értelmezései helyett.) Ehhez a másodikhoz szorosabban kapcsolódik a harmadik, a beszéd, „mely bizonyít, vagy úgy látszik, hogy bizonyít.”

Úgy tetszik, hogy ezek az irodalomról való beszédek bizonyítanak csakugyan, a baj mindössze az, hogy *mindig mást* bizonyítanak. Elkezdődnek valahogy, tetszetősen vagy kevésbé tetszetősen, és véget érnek valahogy máshogy.

Ha most visszakanyarodunk a szónoklatról való elmélkedésünk elejére, akkor láthatóvá válik a szónoki stílusban megírt szövegértelmezésekkel kapcsolatban támadt legnagyobb probléma.

Mert ha az irodalmi *szövegről* folyó *szövegelés* párbeszéd író és olvasó között, akkor semmiképpen sem veheti fel a tanulmány vagy a kritika a szónoki pózt, mert ezzel kizárja az olvasót a párbeszédből. El kell döntenünk, hogy beszélgetni jöttünk Caesarról, vagy temetni – dicsérni. Mert utóbbi esetben nem értő és megértő beszélgetőpartnereink vannak, hanem egy fújoló vagy éljenző (de mindenesetre idomítható) csúrhével állunk szemben. De akár így, akár úgy, beszélgetőtársainkat is mi formáltuk és a csöcseléket is, sőt ők is formálnak minket. Csak a megszólaláson, a szó hatalmán múlik, hogy mi történik.

Azt hiszem, hogy van még néhány olyan vonása ennek az „eleven hal”-nak, amelyek azt a célt szolgálják, hogy úgy tűnjön: *„A mai magyar irodalom figyelmen kívül hagyja az olvasót.”* Ez a kijelentés valójában paradox (mint ahogy erre az idézett helyen rá is mutat írója, igen pontosan és helyesen), az a kijelentés azonban már nélkülözi az önellentmondást, miszerint az újabb magyar irodalomról beszélők-írók figyelmen kívül hagyják hallgatójukat-olvasójukat. Kivételek természetesen vannak. (Például Márton László: *Színpadi jelenet, szerzői szituáció (A viszonylag fiatal drámaírókról)* című szövege vagy Beck András: *Az ellenség művészete (Kemény István regényének bevezetése)* c. kritikája. Összességében azonban rengeteg elidegenedett vagy elidegenítő szöveget olvashatunk, önmaguk fényében sütkérező írásokat. Komolytalanul komolykodó szövegeket. Az írók persze csak mosolyognak azon, hogy egyszer a fogyasztói társadalom szórakoztatóiparának hatásaként magyarázzák szövegeiket, másszor a politikához, a feminizmushoz és a többi butasághoz való viszonyát firtatják annak, amit létrehozta, de...

Az írók, alkotók nagyon jól tudják, hogy nem velük kezdődött a magyar irodalom. Benne vannak szövegestül, olvasóstul egy valamiben, ami volt, van, és valószínűleg lesz is még. Az irodalomban. Írt előttük Kölcsey, Arany, Ady, Babits és még jó néhányan mások. Az alkotó tisztában van vele, hogy nem lehet innen kilépni. Ez a tett nemcsak lehetetlen, hanem értelmetlen és nevetséges is, akár az ellenállást, akár a hagyománnyal szembeni passzív rezisztenciát, az arról tudomásul nem vételt deklarálja is az egyén. Az irodalomról írók és elmélkedők időnként mégis megpróbálnak ilyenek lenni, maguk csinálta elveiknek megfelelni és Münchausen báróként magukat a hagyományból hajuknál fogva kiemelni. Teszik mindezt komolytalanul komolykodva, hogy az olvasók láthassák végül saját szemüikkel: ez végeredményben csak játék, csak egy vicc.

Azt hiszem azonban, hogy az olvasó nem szereti a rossz vicceket, és a humorban Karinthy Frigyes óta nem ismer tréfát. Így vannak ezzel az újabb magyar irodalom alkotói is, nem értem, miért komolykodnak komolytalanul az eleven halak gyártói. Nem hiszem, hogy hülyéskedésre lenne szükség, inkább humorra, egymás és a hagyomány tiszteletben tartására és komoly munkára. Mert csak így ehét jövőre is mindenki azt, amit éppen étvágya kíván: karalábét és/vagy halat.

FÜGGELÉK

A fentiekben a *Csipessel a lángot – Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról* című tanulmánykötetről volt szó. A kötetet Károlyi Csaba szerkesztette, kiadta a Nappali ház 1994-ben, 305 lapon, 290 forintért. A továbbiakban az idézetek és utalások felfejtését adom közre, abból a célból, hogy szövegem – mely egyrészt paródiaként is működött – bizonyosan „érthető” legyen. Követem a szövegben való előfordulásuk sorrendjét.

A címben szereplő karalábé a *Tandori Dezső* idéző *Garaczi Lászlótól* származó idézet (*Csipessel a lángot* 273). Az eleven hal nem pontos idézet a *Németh Gábort* idéző *Hárs Endrétől* (i. m. 256–272).

Wolfgang Iser idézett elképzelését *Szilasi László* idézi (i. m. 231–232). Móriczka egy Móriczka-viccben teszi az „Anyá, csak egy van” kijelentést. Don Piruló és a kajovák (nem pedig kajovákok, ahogy hejtelenül [!] idéztem) *Garaczi László Nincs alvás!* című művében küzdenek egymással elég egyenlőtlenül (Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp. 1992., 63–65). Az *Arisztotelész*-idézet a mester *Rétorika* című művéből való (1355 b-1356 a). *Petőfi Sándor* magyar költő valószínűleg elesett a segesvári csatában 1849. július 31-én. A költő tejet ivott és pipázott, így valószínűleg, ha ismerte volna, sem szívott volna camel. Ez a török dohányt is tartalmazó kedvelt amerikai cigaretta *Németh Gábor* írásaiban fordul elő gyakran, füstszűrő nélküli változatban (*Németh Gábor: A Semmi könyvéből*, Holnap Kiadó, Bp. 1992).

Sex and drugs and rockandroll volt az a sláger, melyet *Ian Dury* tett világhírűvé 1977-ben *New Boots and Panties* című lemezén. Említést érdemel továbbá, hogy az *URH* nevű magyar rockzenekarnak is volt egy hasonló slágere, valamint a *Csipessel a lángot* tanulmánykötet 47. oldalának tanúsága szerint *Garaczi László* is használta ezt a kifejezést, amikor a *Ki kicsoda?*-ban szabadidős programjai iránt érdeklődtek. *William Shakespeare Julius Caesar* című művében *Antonius* mondja, hogy: „I come to bury Caesar, not to praise him”, melynek magyar fordítása „Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni” *Vörösmarty Mihály* tolmácsolásában. *Karl Friedrich Hieronymus von Münchhausen* báró létező személy volt. 1720. május 11-én született a hannoveri *Bodenwerderben*, és ugyanott hajtotta örök nyugalomra fejét 1797. február 22-én. Történeteit először angolul adták ki, *Gottfried August Bürger* német költő fordításában vált világhírűvé a többi között az az eset is, amikor lovával együtt, hajánál fogva húzta ki magát a mocsárból az igazmondásáról és szerénységéről ismert nemesúr.

Az itt fel nem fejtett utalások közvetlenül az egyes tanulmányokra vonatkoznak, ezek megtalálhatóak a *Csipessel a lángot* című tanulmánykötetben, és azt hiszem – sajnos –, jól felismerhetők.

Kelemen Lollán

Csipessel a „Csipessel a lángot (?)” (?)

A KRITIKA (KRITIKÁJÁNAK) KRITIKÁJA

Úgy tűnik, nemcsak kialakulóban van, hanem immáron ki is alakult egy új kritikus/irodalmár generáció. Ennek első (közös) megszólalása ez a kötet. Témájuk a legújabb magyar irodalom, „az 1956 után született és nagyjából a 80-as évek közepe táján jelentkezett írók” (5). Az elemzések és az azok tárgyát alkotó művek szerzői nemcsak kortársak, de nemzedéktársak is. Sőt, a kötetben többen szerepelnek íróként és kritikusként egyaránt (pl. Márton László, Garaczi László).